

Pongrácz Elemér és a Honti Múzeum

Szentmiklósi és óvári Pongrácz Elemér Hont vármegye és székhelye, Ipolyság XIX. század végi és a XX. század eleji politikai, társadalmi és kulturális életének egyik meghatározó személyisége volt. Lapot alapított és szerkesztett, cikkeket, könyveket írt és naptárt adott ki, országos visszhangot kiváltó kiállítást rendezett és múzeumot hozott létre. Az 1880-as évek második felében megalapította a Hontvármegyei Irodalom- és Művészetpártoló Egyesületet, később a Hontmegyei Kaszinó választmányi és a Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület Hontvármegyei Fiókegylete választmányi, illetve „örökös rendes tag”-jaként tevékenykedett. „Pongrácz Elemér minden idejét és erejét a társadalmi tevékenységnek áldozta; fáradtságát csakhamar siker koronázta, az ő szelleme, vasakarata és kitartása ezt az agyoncsapott sági társadalmat felvillanyozta, újjáteremtette. Volt itt akkor gyöngyélet! Irodalmi estélyek, felolvasások és mulatságok egymást érték. Ő volt ezeknek a lelke, éltető szelleme” – írta róla Hederváry Lajos 1902-ben.

Pongrácz Elemér 1862. november 18-án született a Hont vármegyei Felsőtúron, Pongrácz István tábornok és Pákozdy Róza harmadik gyermekeként. Testvérei Aladár (sz.: 1859) és Lenke (sz.: 1860) voltak. Középiskolába Nagyszombatban és Vácra járt, és a főgimnáziumi érettségi után a számveteli államvizsgát is letette. 1881 és 1885 között a budapesti egyetem jogi karán tanult, de tanulmányait – bár később is megpróbálta – nem fejezte be.

1886-ban visszatért szülőmegyéjébe, majd Ipolyságon megalapította és szerkeszteni kezdte a *Honti Hírlap* című „politikai és társadalmi heti közlöny”-t, amellyel az volt a célja, hogy az országosan Tisza Kálmán, Hontban pedig báró Majthényi László nevével fémjelzett Szabadelvű Párt (akkor kormánypárt) programját támogatva a honti társadalom „ütőereinek löktetését mennél gyorsabbá hozni megkísérelje”. A lapnak 1886-ban 26, 1887-ben pedig 39 száma jelent meg, az 1887. 27. számtól Vértess József szerkesztésében.

1888-ban a vármegye szolgálatába állt és alszámvevőként, illetve tiszteletbeli főszámvevőként tevékenykedett. Hivatali munkája mellett 1893-ban megjelentette a történelmi, helytörténeti dolgozatokat, szépirodalmi műveket, statisztikai és közérdekű közleményeket, valamint más írásokat tartalmazó *Hontvármegyei Almanach* két kötetét. Az Ipolyságon, Neumann Jakab nyomdájában készült kiadványokkal nemcsak fontos ismeretek közlése volt a célja, hanem a rászorultak megsegítése is. Ezt a Nagy Iván történészhez 1892. szeptember 30-án írt leveléből tudjuk, amelynek szélén a következő mondat olvasható: „A tiszta jövedelem egészen jótékony célra fordítatik.”

1893-ban megpályázta a magyar országgyűlés képviselőházának pénztári ellenőri állását. Kérvényében, amelyet Lestyánszky Sándor alispán Hont szempontjából sajnálattal, de „a vármegye közönségét teljes sikerrel szolgáló” tisztviselő beadványát támogatva terjesztette fel báró Bánffy Dezső képviselőházi elnökhöz, kifejtette, hogy azért akar a fővárosban dolgozni, mert egyetemi tanulmányait be szeretné fejezni. Az állást 1893. november 1-jei hatállyal elnyerte, sőt, tekintettel kiváló munkájára, 1901. április 1-jével pénztárnokká léptették elő.

Életében nemcsak az jelentett nagy változást, hogy a fővárosba költözött, hanem az is, hogy időközben (1890. augusztus 2-án) házasságot kötött Kulcsár Margittal.

A képviselőházi állás elfoglalását követő több mint egy évtized volt Pongrácz Elemér közhasznú tevékenységének legeredményesebb szakasza, amely Hont vármegye és Ipolyság kulturális életére is nagy hatással volt: megalapította a Honti Múzeumot¹ és számos kiadvánnyal gazdagította a megyére vonatkozó irodalmat.

¹ A Honti Múzeumról bővebben lásd még Csáky Károly írását a Honismeret 1999. 5. száma 29–38. oldalán. (Szerk.)

1896. november 28-án Ipolyságon Pongrácz javaslatára értekezletet hívtak össze, amelyen az indítványozó felvázolta egy nagy történelmi kiállítás tervezetét. Ezzel – amint kifejtette –, ha sikeres lesz, egy múzeum alapjait lehetne megvetni. Az értekezlet megbízta őt, „hogypesti szaktudósokkal a rendkívül érdekes eszme megvalósítását megbeszélje, s az eredményről jelentést tegyen”. E megbeszélések eredményesek voltak, így hamarosan, 1897-ben, Horváth Béla főispán vezetésével megalakult a rendező bizottság, a kiállítás igazgatója Pongrácz Elemér lett. 1897-ben és 1898-ban több felhívás is megjelent az ipolysági és más lapokban, amelyekben arra szólították fel a magánszemélyeket és intézményeket, hogy küldjenek tárgyakat és dokumentumokat a kiállításra. 1898-ban a *Honti Lapok* rendszeresen tudósított a kollektív gyarapodásáról és közölte a beküldők neveit, köztük Pongrácz Elemérét, aki például könyvekkel, arcképekkel, 1848–1849-es dokumentumokkal, régi pénzekkel gazdagította a gyűjteményt.

1898 júliusától augusztus 30-ig szabadságon Hontban tartózkodott, bejárta a megyét, gyűjtötte a tárgyakat és megrendezte a kiállítást. Az utóbbihoz nagy segítséget kapott Matunák Mihály történésztől, korponai felső népiskolai igazgatótól és Vörös Ferenc selmecbányai főjegyzőtől. Elkészítette és kiadta a kiállítás katalógusát is, amelyben 1000 tétel (tárgy, könyv, kép, kézirat stb.) szerepel.

A kiállítás augusztus 13-tól 26-ig volt nyitva és százak keresték fel nemcsak Ipolyságról, hanem a szomszédos Nógrád, Bars és Esztergom vármegyékből, valamint Budapestről is.

A nagy eseményt Horváth Béla főispán nyitotta meg és Nagy Iván a Magyar Tudományos Akadémia nevében mondott ünnepi beszédet. A kiállítás megtekintését bankett és táncmulatság követte.

Hont vármegye rendezvénye országos visszhangot váltott ki és arról nemcsak a helyi (*Honti Lapok*) és vidéki (pl.: *Nógrádi Lapok* és *Honti Híradó*, *Selmeczbányai Híradó*, *Bars*), hanem fővárosi újságok (pl.: *Pesti Hírlap*, *Pesti Napló*, *Ország-Világ*, *Alkotmány*, *Országos Hírlap*, *Vasárnapi Újság*) is részletes beszámolókat közöltek. A siker nagy volt és ennek hatására tovább erősödött egy múzeum megalapításának az igénye. Ez tükröződött például Czibulya László alispánnak a kiállítást bezáró beszédében is, a *Honti Lapok*ban pedig a következőket olvashatjuk: „Ne lohadjon közönségünk ez a lelkesedése, hanem buzduljon fel egy áldozatkész, nemes elhatározásra: a szorosan vett családi ereklyék kivételével ajánlja fel a kiállított tárgyait a létesítendő megyei múzeum oltárára. Számíthat a kutató tudomány és a következő nemzedékek hálijára.” A múzeum megalapítására buzdított a magyar tudományosság két jeles alakja, Nagy Iván történész akadémikus és Czobor Béla régész (szintén az akadémia tagja) is.

A kiállítás sikere Pongrácz Elemérnek is széleskörű elismerést hozott. Az eseményről tudósító újságírók felsőfokú jelzőkkel illették őt, dicsérték ambícióját, szakértelmét, lelkesedését, kitartását, „rávalóságát” és „kiváló ízlését”, „[...] akinek minden reliquia szentség, aki tudással és munkabírással van fölvértezve az ilyes feladatok megoldására” – írta Zilahi Kiss Béla egyik cikkében. A *Nógrádi Lapok* és *Honti Híradó*ban is dicsérettel hangozott róla: „Am a kiállítás lelke kétségkívül Pongrácz Elemér volt, ez a lángbuzgalmu fiatal ember, a ki tulajdonképpen készítette, képzettségével, szakszerű ismerettel rendezte, szíve melegével gondozta az egészet. [...] a látogatók közül azokat szerette meg, a kik aprólékosan megnézték mindent s azokra nehez-

Pongrácz Elemér (*Honti Naptár az 1900. évről*)

telt meg, a kiknek sietős dolguk akadt. Minden ízében lelkes ember.” Nagy Iván nemcsak a kiállítás megnyitóján adott hangot elismerésének, hanem az augusztus 26-án Horpácsról Pongrácznak írt levelében is: „Nagyérdemű Öcsém és Barátom! Bocsáss meg, hogy a mily formában nyelvemre toltul bensőmből a gondolat, olyan szerkezetben mondjam is ki, hogy »felségesen kitettél magadér!« [...] Minden siker a te érdemed. Mert hát te intézted úgy az ügyet, hogy derék főispánokban és jeles alispánokban valamint a többi közreműködőkben megnyerhetted azt, ami nélkül természetesen ily arányban nem lehetett volna sikert elérni. [...] Mondhatom, hogy az egész kiállítás nagyszerű, oly kevés idő alatt teremtve pedig csoda! [...] Adja Isten, hogy a hozzá kötött óhajok is teljesüljenek. [...]”

A siker és az elismerés teljes mértékben meggyőzte Pongráczot a múzeum létrehozásának fontosságáról és szükségességéről. 1898. augusztus 29-én értekezletet hívott össze annak eldöntésére, hogy Hont vármegye közönsége akar-e múzeumot alapítani? Ezen a jelenlévők határozatot hoztak az intézmény létrehozásáról és a további teendők (alapszabály kidolgozása stb.) intézésére bizottságot alapítottak. A következő ülésen, szeptember 28-án Pongrácz Elemér már azt jelenthette, hogy a múzeum ügye örvendetesen halad és megindultak az adakozások. Az első adományozó Baumann Márton (nem honti!) volt, aki „egy buzogány formájú vas eszköz”-t és „egy római ezüst pénz”-t adott a létrehozandó múzeumnak. Egyre többen adományoztak tárgyakat, dokumentumokat, ezért írhatta a szervező egyik cikkében: „A múzeumnak most már meg kell lenni. A művelt közönség összességének nagylelkű ajándékozása annak megeremtését most már erkölcsi kötelességünké teszi.”

Főleg az ő fáradozásának és kitartásának köszönhetően 1898. december 29-én az ipolysági vármegyeházán megalakult a Hontvármegyei Múzeum Társulat. Ezen az eseményen Pongrácz bemutatta az általa (Fraknoi Vilmos segítségével) készített alapszabály-tervezetet, amelyet néhány módosítással elfogadtak. Ezután Czibulya Lászlót megbízták, hogy a miniszteri jóváhagyást követően közgyűlést hívjon össze. A belügyminiszteri engedélyt 1899. szeptember 16-ai keltezéssel kapták meg, így 29-én sor kerülhetett a közgyűlés megtartására. Ekkor a társulat „végleg” megalakult. Megválasztották a vezetőséget. A Fehér Ipoly pannonhalmi főapát védnöksége alatt működő társaság elnöke Horváth Béla főispán, alelnöke Czibulya László alispán és Kovács József, igazgatója pedig Pongrácz Elemér lett. Az 1899. december 27-i választmányi ülésen elhatározták, hogy a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége alá helyezik magukat és kéri annak erkölcsi és anyagi támogatását.

Egyre több tárgy és pénzbeli adomány érkezett, a tagok száma egyre növekedett, így az 1900. december 29-i közgyűlésen már 6000 korona törzsvagyonról és a társulat „izmosodásáról” számolhattak be. Mindezek lehetővé tették a múzeum megnyitását, amelyre 1902-ben került sor. Május 21-én közgyűlésen alakították ki az ünnepélyes megnyitói programját, amelyet a május 31-i, a június 12-i és a július 2-i választmányi üléseken finomítottak.

Pongrácz Elemér májusban, Somogyi Béla igazgatóhelyettes segítségével két hetet töltött a vármegyeházán helyet kapott múzeum berendezésével. Bár néhány „általános érdekű dolgot” is kiállított, legfőbb célja mégis egy megyei vonatkozású múzeum létrehozása volt, ahogy egyik írásában megfogalmazta: „A honti múzeumot én honti-nak akartam. Így felel meg legjobban rendeltetésének, hivatásának. Így van legtöbb létalapja. És a jellege meg is marad hontinak. [...] Én muzemunkat tükörré igyekeztem tükéletesíteni, hogy abban vármegyénk multját híven megismerhessük.” Az intézmény létrehozásában példaképei – saját bevallása szerint – nagybátyja, a költő és író, a fiatal korában népdalokat, később (főleg Szondiival és Drégellyel kapcsolatos) tárgyakat gyűjtő Pongrácz Lajos, Hont vármegye és Ipolyság jeles és népszerű személyisége, valamint Nagy Iván, a Nógrádmegyei Múzeum Társulat megalapítói (1891) voltak.

A Hontvármegyei Múzeum ünnepélyes megnyitására Szondi György hősi halálának 350. évfordulója alkalmából július 6-án került sor. Lits Gyula főispán ünnepi beszéde után Horváth Géza, a Nemzeti Múzeum igazgató őr a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége nevében vette a birtokába és adta át a nyilvánosságnak a múzeumot. Ivánka István alkalmi ódájának meghallgatása után a jelenlévők megtekintették a kiállításokat, majd kivonultak Drégelyre, ahol a Szondi-kápolnában és környékén szentmiséken vettek részt. Ezt követően felmentek a várban megtartott „díszgyűlés”-re és Matunák Mihály ásatásának a megtekintésére. Az ünnepség táncmulatsággal és tűzijátékkal ért véget.

Pongrácz Elemér nemcsak a tárgyakat gyűjtötte össze és a múzeumot rendezte be, hanem az ünnepség megszervezéséből és lebonyolításából is tevékenyen kivette a részét. Ő dolgozta ki a részletes programot, a vármegyezházán ő mutatta be a kiállításokat az érdeklődőknek, a drégerlyi várban ő olvasta fel Acsády Ignác (erre az alkalomra írt) *Szondi jellemrajza* című előadását és ő állította össze, adta ki a múzeum 786 tételből álló, illusztrált katalógusát is, amely az általa adományozott tárgyak (pl. fegyverek) és képek adatait is tartalmazza.

Amint 1898-ban a történelmi kiállításnak, a Honti Múzeum megnyitásának híre is messze túljutott a vármegye határain. A helyi és vidéki lapokon kívül az elismerés hangján írtak róla a nagy budapesti újságok, például az *Alkotmány*, a *Magyarország*, a *Budapesti Hírlap* és a *Vasárnapi Újság* is. A dicséretekből a múzeumnak és Pongrácz Elemérnek egyaránt bőségesen kijutott. Ezekből az írásokból kettőt idézünk a *Honti Lapokból*: „Nincs ember a megyében, a ki ne tudná, hogy ugy a kiállítás, mint a muzeum Pongrácz Elemér érdeme, a ki megyéje iránt való nagy szeretetétől ösztönözve, terhes hivatalától engedélyezett szabad idejét, pénzét, nagy tehetségét mind arra áldozta, hogy a megye székhelyének olyan maradót dolgoztatjon, a mi emeli annak színét és kidomborítja székhely voltát és város jellegét.” „Ösmerősei a midőn Pongráczot örökösen ócska vasak, ibrikek és fringiák társaságában látták, eleinte mosolyogtak, de őt ez nem gátolta munkásságában, éjjel, nappal fáradozott, levelezett utazgatott, instanciázott, végre egy szép napon előállott egy történelmi kiállítással, a melynek sikerével az egész ország sajtója telve volt. A mosolyt akkor már a csodálkozás váltotta fel, s az a csodálkozás rövidesen midőn Pongrácz a »honti muzeumot« megalapította, csodálattá nevededett. Mert tényleg csodával határos az, a mit Pongrácz művelt, a midőn egy muzeumot a semmiből létrehozott. Se helység, se pénz, se tárgy, de sőt még egy kis jóakarattal sem állott rendelkezésére és ő vasszorgalmával, áldozatkészségével, ügyszeretetével egy oly muzeumot hozott két év alatt létre, a mely muzeum gazdag és értéke beltartalmával, izléses és szakszerű elrendezésével ritkítja párját.”

Pongrácz Elemérnek budapesti munkája, valamint a múzeum létrehozása és igazgatása mellett arra is volt ideje és energiája, hogy kiadja a *Honti Naptár* nyolc kötetét, közreműködjön a Borovszky Samu által szerkesztett vármegye-monográfia *Irodalom, tudomány, művészet* címet viselő fejezetének megírásában és Szinyei József *Magyar írók élete és munkái* című monumentális alkotásának adatgyűjtésében. Az utóbbi műben a Pongrácz család író tagjairól olvasható részt, saját előszavával 1905-ben külön kiadványként is megjelentette.

A múzeumot az ünnepélyes megnyitó után is sokan keresték fel, a pénzbeli adományok és tárgyak is gyarapodtak (az utóbbiak olyan mennyiségben, hogy a vármegye még egy szobát biztosított elhelyezésükre), de a sötét felhők is gyülekezni kezdtek az intézmény felett. A gyűjteményt Pongrácz és mások nagy és kitartó erőfeszítése ellenére sem sikerült önálló épületbe költöztetni, és amint erre az igazgató már az 1902. május 21-i közgyűlésen figyelmeztetett, a tagok száma csekély volt és azok nagy része sem teljesítette kötelességét, a tagdíjfizetést. Pongrácz 1906-ig állta a megpróbáltatásokat, vállalta az igazgatás nehézségeit de abban az évben lemondott vezetői tisztéről. Távozása miatt és „kellő pártolás hiányában” végül is az 1909. december 1-jén megtartott közgyűlés kimondta a Hontvármegyei Múzeum Társulat feloszlását, vagyonát és tárgyait pedig 1911. április 8-án átadta a vármegyének. A társulat feloszlásakor Pongrácz Elemér a támogatás hiányával, a fővárosból való irányítás nehézségeivel és az érdektelenséggel indokolta a – számára különösen – szomorú eseményt.

A társulat megszűntével új korszak kezdődött az intézmény életében és történetében. Tevékenységében a stagnálás és a fellendülés váltogatták egymást, majd az első világháború után, 1922-ben beszüntették működését és a gyűjteményt 1924-ben Selmechányára szállították. Nagyon hosszú idő telt el, amíg a múzeum újjáalakulhatott (1992) és – amiről Pongrácz csak álmodozott – önálló épületet is kaphatott (1995).

Pongrácz Elemér egyik, 1909-ben megjelent írásában az alábbiakat olvashatjuk: „[...] sose fogok megszűnni a megyei muzeumunk iránt érdeklődni s azt szerény anyagi viszonyaimhoz képest támogatni”. Erre azonban már sohasem került sor. 1912. január 1-jei hatállyal, egészségének megromlása miatt („nagyfokú központi eredetű ideggyengeségben” szenvedett) képviselőházi állásából is nyugalomba vonult. Életének következő szakaszáról, azonkívül, hogy ismerjük néhány budapesti lakásának a címét, semmit sem tudunk.

Hosszú életet élt, 1944. február 18-án hunyt el Budapesten. Valószínűleg nem volt utódja, mert Aladár nevű bátyjának leánya, Jármy Elekné (sz. Pongrácz Daisy) temette el február

20-án a Farkasréti temetőben, a 20/2. számú parcellában. Sírja már nincs meg, mert az 1960-as években felszámolták. Bizonyára nem volt senki, aki megváltotta volna.

Egyet kell értenünk Csáky Károllyal, aki a *Honti arcképcsarnok* című könyvében ezt írta róla: „Az életmű teljes feldolgozása még várat magára, emlékének ápolása pedig elsősorban az újjáalakult Honti Múzeum feladata lesz!” Tegyük hozzá: megkerülhetetlen feladata és kötelessége is!

Hála József

Irodalom

A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja 1881–82-ről, 1882–83-ról, 1883–84-ről, 1884–85-ről. Bp., 1882–1885. – Csáky Károly: A drégelyi Szondi-emlék története és a honti Szondi-kultusz. In: *Honti barangolások*. Bratislava, 1985. 102–112. old. – Uő.: A Honti Múzeumról. Uo. 173–182. old. – Uő.: Pongrácz Elemér (1862–19..?) In: *Honti arcképcsarnok*. Jeles szülöttek kisportréi. Dunaszerdahely, 1998. 127–129. old. – Danis Ferenc–Pálinkás Tibor: *Ipolság*. A Honti Múzeum és Galéria. Honismereti Könyvtár, 118. sz. Komárom, 1998. – Hála József: *Ipolyi Arnold és Hont vármegye*. Ethnographia, 1995. 195–229. old. – Hála József–Katona Imre: Pongrácz Lajos és „Ipoly táji” népdalgyűjteménye. In: *Liszka József* (szerk.): „Csillagok, csillagok szépen ragyogjatok...” Tanulmányok a 65 éves Ág Tibor köszöntésére. Komárom–Dunaszerdahely, 1993. 27–86. old. – Hederváry Lajos: Pongrácz Elemér. *Honti Lapok*, 1902. 28. sz. 4–6. old. – Hontmezei múzeum. *Honti Lapok*, 1896. 50. sz. 2. old. – Pongrácz Elemér itthon. Uo., 1898. 26. sz. 3. old. – Történelmi kiállítás. Uo., 30. sz. 1–2. old. – Történelmi kiállítás. Uo., 32. sz. 1–2. old. – A honti történelmi kiállítás. Uo., 33. sz. 1–3. old. – Történelmi kiállítás. Uo., 34. sz. 1–2. old. – Kapuzárás. Uo., 35. sz. 1–2. old. – Megyei múzeum. Uo., 35. sz. 2. old. – Pongrácz Elemér... Uo., 35. sz. 3. old. – Történelmi kiállítás. Uo., 40. sz. 3–4. old. – A múzeum megalakulása. Uo., 1899. 1. sz. 1–2. old. – A múzeum megalakulása. Uo., 40. sz. 2–3. old. – Múzeum-ülés. Uo., 52. sz. 2. old. – Múzeumi közgyűlés. Uo., 1902. 20. sz. 5. old. – A múzeum közgyűlése. Uo., 21. sz. 5–6. old. – Múzeumi dolgok. Uo., 23. sz. 4. old. – A „Honti Múzeum-társulat”. Uo. 24. sz. 4. old. – A Honti Múzeum. Uo., 27. sz. 2–3. old. – A Szondy ünnephez. Uo., 27. sz. 4. old. – A Szondy ünnep. Uo., 28. sz. 1–4. old. – A Honti Múzeum feloszlása. Uo., 1909. 49. sz. 4–5. old. – A Honti Múzeum átvétele. Uo., 1911. 15. sz. 4. old. – (A múzeum). *Hontvármegye*, 1902. 11. sz. 3. old. – Drégely. Uo., 16. sz. 1–6. old. – A Hontvármegyei Múzeum-Társulat alapszabályai. *Ipolság*, 1899. – A szomszéd Hontvármegye... *Nógrádi Lapok és Honti Híradó*, 1898. 35. sz. 1. old. – Osváth Gyula: *Irodalom, tudomány, művészet*. In: *Borovszky Samu* (szerk.): *Hont vármegye és Selmeczbánya sz. kir. város*. Bp., é. n. 228–278. old. – Pongrácz Elemér: Szerkesztői beköszöntő. *Honti Hírlap*, 1886. 1. (mutatvány) sz. 1. old. – Uő. (szerk.) *Hontvármegyei Almanach 1893-ra és 1894-re*. I–II. *Ipolság*, 1893. – Uő. (szerk.): „A Hontvármegyei történelmi kiállítás” katalógusa. *Ipolság*, 1898. – Uő.: A múzeumnak. *Honti Lapok*, 1898. 38. sz. 3–4. old. – Uő.: A múzeumnak. Uo., 43. sz. 2. old. – Uő.: (szerk.: az I. évf.-ot Halász Ferencsel): *Honti Naptár*. I–VIII. *Ipolság*, 1900–1907. – Uő.: (szerk.): A Honti Múzeum képes katalógusa. *Ipolság*, 1902. – P. E. (uő.): A honti múzeum. *Hontvármegye*, 1902. 18. sz. 1–2. old. – Uő.: A Pongrácz-család írói. Bp., 1905. – Uő.: A Honti Múzeum. (Nyílt levél Sembery Istvánhoz). *Honti Lapok*, 1909. 52. sz. 2–3. old. – Pongrácz Jenő (összeáll.): A zent-miklósi és óvári Pongrácz nemzetség leszármazási táblázata 1230. évtől 1914. évig. Bp., 1914. – Pongrácz Lajos (szerk.): *Szondi-Album*. Drégeli emléklapok. Új, bővített kiadás. *Ipolság*, 1886. – Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. X. Bp., 1905. – [*Zilahi Kiss Béla*]: A honti történelmi kiállítás megnyitása. *Pesti Napló*, 1898. 224. sz. 5–6. old. – Junius [uő.]: Hont megye történeti kiállítása. Uo., 229. sz. 1–3. old. – [Uő.]: *Szondy napja*. *Budapesti Hírlap*, 1902. 185. sz. 3–4. Old.

Egyéb források

Pongrácz Elemér levele Nagy Ivánhoz (kelt: *Ipolság*, 1892. szeptember 30.). Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Levelestár. – Jogtudományi doktori szigorlatok jegyzőkönyvei XIX–XX. sz. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Levéltár. *Allam- és Jogtudományi Kar* 7. e. II. – Jog- és államtudományi doktori értekezések XIX–XX. sz. I. 1775–1900. II. 1900–. Uo. 7. j. 2. 1., 7. j. 2. 2. – Pongrácz Elemér személyi okmányai. A Magyar Országgyűlés Hivatala, Irattár és Levéltár. C. VI. 3. b. *Alkalmazottak személyi iratai*. – Pongrácz Elemér gyászjelentése. Országos Széchényi Könyvtár, Plakát- és Aprónyomtatványtár.

Helyreigazítás!

Horváth Júlia előző számunkban megjelent, *Virág Benedek és kortársai* című írásában sajnálatos módon számos elírás maradt. Különösen zavaró a 44. oldalon levő 18. jegyzetben szereplő *Taxner-Tóthi Ernő* név téves írása. A hibáért a szerzőtől és az olvasóktól elnézést kér – a szerkesztő.